

GOGA

Svetlana Slapšak

Kuhinja revežev

Eseji in recepti

Zahvala

Hvaležna sem za idejo o knjigi in za opogumljanje Jelke Ciglencečki; hvaležna sem Božidarju, ki je pogosto kuhal z mano in danes še bolj pogosto kuha za naju oba; hvala moji babici, ki mi je prepovedala delo v kuhinji in od mene zahtevala, da študiram: ko je zbolela, sem kuhala zanjo in to je plemenito prenašala; hvala ji tudi za to, da sem lahko opazovala, kako kuha.

I.

13	Uvod
17	Revščina
23	Ftohologija
29	Kazanje bogastva
37	Rentnik
43	Vidnost revščine
49	Kako smo pojedli 20. stoletje
59	Gostoprimstvo
65	Enakost
71	Zgodovina hrane v zgodovini revežev
75	Pouki iz antične kuhinje
83	Vergilijeva pohvala kuhinje revežev
93	Mit o lakoti
101	Mit o izobilju
109	Mleko in vino
117	Kuhinja magije
125	Kuhinja in spomin, kuhinja in pisava
133	Tem

139	Solidarna kuhinja
145	Recept
153	Nastin zvezek
161	Vukova kuharica
165	Bosanska kuharica
169	Kulturna intimnost
175	Gostilna Evropa
181	Grška taverna
187	Moja izkušnja
197	Smeti
203	Hišni tehniški muzej
209	Baker
215	Kič
221	Diamanti

II.

231	Revolucionarna kuhinja
234	Recepti
297	Dodatek: Vukova kuharica

I.

Uvod

Pisati o hrani danes je skoraj nemogoče brez kontaminacije z ostrimi političnimi pomeni. Pravzaprav se noben antropološki in kulturni, socialni ali celo literarni pristop ne more osvoboditi sence politike nad hrano, bodisi da gre na enem polu za endemsko in akutno lakoto, ki pustoši po ogromnih območjih ali udari po do včeraj bogatem mestu v obliki genocidne politike, bodisi da gre na drugem polu za neverjetno izumetničenost, pomešano z vulgarnostjo vseprisotne »kulinarike«. Ne morem oceniti, kaj je huje: smešni aristokratizem hrane, ki naj bi zadovoljila občutljiva nebesa in globoke žepe (kar najpogosteje ne gre skupaj), ali sicer povsem arbitrarno zasnovana tiranija zdrave hrane, ki naj bi nam omogočila vitkost, dolgo življenje in dovoljšno količino neumnosti, da sami sebe prepričamo, kako to zavisi od nas samih. Na celotni dolžini in širini med tema dvema poloma je pravzaprav puščava, v kateri ni elegance, izobrazbe, prefinjenosti, meščanske zavesti o tem, kaj je družba dolžna zagotoviti državljanu, še najmanj pa instrumentov in mehanizmov, ki bi državljana spodbujali, da razmišlja o interesu družbe v tako pomembni stvari, kot je hrana.

Zato je edino smiselno vpisovati v hrano nekaj, kar lahko glavo državljana, omrtvičeno z reklamami, politično neumnostjo, nestrpnostjo in ozkosrčnostjo večine družb, ki jih poznam, napelje k temu, da o hrani razmišlja – kritično. Hrana je subverzivna in oblasti je ne morejo nadzorovati, ideologije in vere pa je ne morejo dolgo držati v kletkah: slej ko prej hrana eksplodira, zaradi neenakosti, zaradi pretiravanja, pa tudi zaradi neoviranega užitka. Zato ima smisel nameniti posebno pozornost hrani zatiranih, tistih na robu družbe in lakote, njihovim običajem pripravljavanja in razdeljevanja hrane, njihovim užitkom, njihovim kriterijem. Že pol stoletja razviti kapitalizem razvija tip prehrane, ki je namenjen vsem, vendar ima najpogubnejši učinek prav pri tistih, ki si ne morejo privoščiti niti več niti bolje, niti nimajo možnosti načrtovanja in razmišljanja o hrani: hitro hrano. Ta sicer izvira prav iz urbanih potreb starih kultur okoli Sredozemskega morja in Azije, vendar ni bila namenjena počasnemu ubijanju mestnih sirot, temveč njihovemu preživetju. Sodobna hitra hrana je, brez prikrievanja, namenjena temu, da tiste, ki jo izdelujejo, drži na robu siromaštva ali pod njim, potrošnike takšne hrane pa postopoma zastruplja in jim krajša življenje – torej tiste, ki očitno zgolj s svojim obstojem ne prispevajo k družbi obilja. Dokumentirana nezdravost hrane, ki jo povzročajo nevestna uporaba dodatkov, transport iz nemogoče oddaljenih krajev, ponovno zamrzovanje, umetno zorenje, barvanje in kdo ve koliko drugih tehnik, je drugi vidik, ki ga morda vidimo, a nimamo drugih načinov, da bi prišli do hrane oziroma sestavin zanjo. Ekološka hrana, ki jo

takoj prepoznamo po višjih cenah, je preveč podrejena kapitalističnim zahtevam in na drugi strani neki omahljivi in dolgočasni ideologiji, da bi o njej resno razmišljali kot o rešitvi. Osnovne oblike vsakdanjega življenja redko omogočajo samostojno gojenje rastlinske hrane, čeprav je ta med vsemi alternativnimi načini še najbolj sprejemljiv. Toda če bi se razširil, bi kapitalizem že našel način, da to pokvari ali preprosto prepreči. Z drugimi besedami: je v hrani še kaj upora? Nedvomno – kadar gre za odpor proti lakoti, odpor proti hitri hrani strupov, ki se dodajajo v hrano, odpor proti modni hrani in nasploh odpor proti hrani, ki hrani kapitalizem. V tem odporu najdem dve točki, na kateri se opiram, dve temi, ki ju najraje obravnavam v svojih raziskavah – ena je revščina, druga pa Balkan s svojo celotno antično zgodovino hrane. V zgodovini hrane se lomijo vsa ključna družbeno-kulturna križišča in srečanja – od seksualnosti do verovanj, prek mode, običajev, prepričanj, ideologij, govorov. Antropologija hrane je zato nujen dodatek drugim, številnim antropologijam. Prav zato, ker je dodatek drugim, morda pomembnejšim poddisciplinam antropologije, pa ji ostaja tisto, česar si mnoge druge znanstvene discipline ne morejo privoščiti – veselje; in navsezadnje, ni uspešnega odpora brez veselja. Knjiga pred bralci ni znanstveno delo, temveč zbirka bolj veselih ostankov znanstvenih raziskav, eseji o tistem, kar morda ni znanstveno najpomembnejše niti teoretično relevantno, a je zato razlagalo – in proizvajalo užitek. In seveda zbirka trikov, nasvetov, posamičnih zgodb in tudi receptov.

Revščina

Politična, torej javna izrabe revščine ni izvirna zamisel krščanstva: vladarji in bogataši so po padcu demokracije in prevladi monarhije v antičnem svetu, se pravi po smrti Aleksandra Velikega, družbeno stabilnost vzdrževali tako, da so vpeljali javno razdeljevanje hrane in omogočili obstoj celega družbenega sloja parazitov (današnji pomeni te besede so veliko hujši kot antični), torej ljudi, ki si jedi niso pripravljali sami, marveč so se prehranjevali pri drugih; rimska država je imela pravi finančno-upravni sistem za uspešno manipuliranje z mestnim revnim slojem. Še danes živijo generacije, ki so živele v sistemu, v katerem se je včasih bolj splačalo biti reven kot premožen.

Občasno kaznovanje bogatih je politična praksa, s katero se morajo današnji ljudje sprijazniti – to pa velja tudi za oblike prikazovanja takšnih praks. V nemirih prejšnjega desetletja v Grčiji – ti so izbruhnili potem, ko je policist ubil mladoletnega demonstranta, in se nadaljevali ob prvi obletnici tega dogodka – je bil tarča nasilja v grški prestolnici tudi butik matere tega fanta, ker je po naključju izvirjal iz premožne družine. Hkrati so anarhisti zbrali denar in neki starki v Solunu na severu Grčije izročili odškodnino

za kioski, ki so ga nasilneži med demonstranti razdejali (nekateri primere nasilja pa so nedvomno izvedli policisti v civilnih oblekah) in je bil edini vir njenega prihodka. Nela-godje, ki ga mediji včasih hladno prenašajo ob prikazovanju revnih, je posledica popolnega razkoraka med formativnimi besedili, osnovo javnega izobraževanja in politiko: ta nam-reč sploh ne upošteva pridobitev izobraževanja pripadnikov svoje družbe. Greh politike, in to politike po vsem svetu, saj so lokalne razlike minimalne, ni le nespoštovanje temeljnih meril človeškega vedenja in ravnanja, marveč tudi zapostavljanje nadaljnjega državljanskega izobraževanja. To seveda ne pomeni, da bi se morali vrniti k dobro znani hinavščini izobraževalnega sistema pred petdesetimi, sto ali več leti, vendar pa sedanja popolna zmeda glede statusa in prikazovanja revščine dejansko zahteva ustrezno zadovoljivo sistemsko rešitev. Lažno laskanje revežu v kapitalistični družbi 19. stoletja ali slavljenje proletarca v socialističnem sistemu imata nekaj skupnega, predvsem ju povezuje težnja, da bi se nekako izognili nelagodju ob pogledu na revščino. Danes pa gledate televizijske prizore resničnostnih šovov, ko ljudje pred kamerami za denar lažejo in varajo, in to brez kakega drugega stiliziranega prenosa, in vam jasno sporočajo, da so tisti bolj pošteni kratko malo bolj neumni. Sicer se utegne kakemu medijskemu mislecuro poroditi ideja za šov, v katerem bodo zmagovale poštenost, iskrenost in pamet, četudi vsi vemo, da z njimi ne služiš denarja: torej gre za stvar še bolj nore prihodnosti. Neumnost revnih je medtem postala legitimno sredstvo javnega govora bogatih: v Italiji premier Berlusconi, v Sloveniji pa neverjetno

veliko bogatašev visokega ranga meni, da je treba revne ostro kritizirati, ker ti niso ne sposobni ne pametni (ker niso bogati) in ker hočejo na vsak način (ker niso le butasti, marveč tudi zlobni) z zahtevami po višji minimalni plači preprečiti napredek države. (V drugih evropskih državah je le malo takšnih izpadov, in to samo znotraj najnižjega sloja zabaviščnikov.) Mar nismo slišali, kako so nekateri največji slovenski bogataši po nacionalni televiziji zahteve revnih razglašali za neumnost, kako se jim javno posmehujejo, kako vlado obtožujejo, da »sodeluje« z revnimi, kako nekateri člani vlade to sodelovanje odločno zanikajo, namesto da bi uporabili politični kapital, ki jim je tako rekoč padel z neba, kako dobre zamisli ministrov razglašajo za »napake« in podobno – če bi še kaj navedli, bi bil spisek predolg: »amorfna gmota« je na srečo postal izraz javnega upora takšni miselnosti. Ta posredni berlusconizem je značilen predvsem za postsocialistične države in prisoja tranziciji drugačen pomen: ta ni povezana samo s socializmom, saj številne fenomene prehoda (tranzicije) opažamo tudi v državah, ki prej niso imele državnega socializma, denimo v Grčiji in Italiji. Vse to samo kaže, da je revščina naš ključni problem in bo tudi odločala, ali bo človeštvo še imelo nekaj prihodnosti. Že danes pa lahko ocenjujemo, ali si jo sploh zasluži. Po moji privatni fantazmi bo globalna socialna revolucija nekje v drugi polovici štiridesetih let tega stoletja poskusila temeljito spremeniti svet z namenom, da bi odpravila revščino, medtem ko si posledic takšnih sprememb ne upam zamisliti. Predstavljanje prihodnosti imam namreč za duševno bolezen, ki nujno spremlja dozorevanje razuma ...

Zato se kaže vrniti k opaznejšim in enostavnejšim vidikom revščine, nemara k tistim, ki ne zbuja le nelagodja in slabosti in ne kličejo licemerja, da bi jo popravil. Revščina je kot življenjsko stanje in usoda večine človeštva izoblikovala tudi svoje kulture. Mnoge od teh danes zlorablja za turizem in v mnogih bogati ljudje, ki so jih povzročili, veselo uživajo v prostem času, nekateri pa jih izkoriščajo, da bo še bogatejši. V mnogih sosednjih kulturah (državah), od madžarske do makedonske, romska glasba in hrana zaznamujeta prostor ambivalentnosti, v katerem se mešata dovoljeno in nedovoljeno in vzajemno otipavata meje. V drugih, bolj zapletenih odnosih se medsebojni nesporazumi, predsodki, realni interesi in igre moči praviloma končajo z nasiljem ...

Vendar pa obstajajo tudi revne kulture, ki se dobro varujejo tveganih stikov in namestijo vrsto ovir nezaželenim radovednežem in udeležencem: ena od najbolj enostavnih ovir je jezik. Tiste, ki jo preskočijo (se naučijo jezika), potem pogosto sprejmejo brez novih ovir. Če gre za isto kulturo, omogočajo tajni jeziki obrambo pred možnim izkoriščanjem. Današnje medije in domišljavo javnost že tako pestijo težave pri predstavljanju revščine: mar jim ne bi kazalo »pomagati« z žargonom revščine, ki ga sploh ne bi razumeli, oz. s kripto in ludičnimi jeziki?

Vendar obstajajo oblike kulture revščine, ki jih revni nikakor ne morejo zadržati zgolj zase, po njih vsi drugi posežejo, ko izbruhne kaka resnejša družbena kriza ali ko se bogati česa resno naveličajo. Modni val »nove kuhinje« v Franciji, ki je zajel večji del bogatega sveta, je povsod

izgubil boj z »lokalno kuhinjo«, z odkrivanjem enostavnih receptov iz najbolj odročnih koticov francoske gastronomske krajine. Najaktualnejši vidik ekološke zavesti, namreč »zdrava hrana«, je bil najbolj prodoren, to pa velja tudi za najbolj uspešne predstavnike revne ulične kuhinje, še zlasti sredozemske. »Stile povero« (revni slog) je eden izmed najbolj uspešnih oblikovalskih trendov: slabo razporejena barva, raznoliki, neujemajoči se deli, uporaba večkrat recikliranih materialov, odkrivanje starih zidov, neravna tla, improvizirano pohištvo – vse to drago prodajajo, da bi bogatim vsilili iluzijo, da so ... uspešni reveži. In če naposled pomislimo na množično in dostopno kulturo številnih, še posebej sredozemskih držav, je tisto, kar je najbolj revno, praviloma tudi najboljše. Samo popoln nevednež bi v Grčiji iskal drage restavracije oziroma zahajal vanje, saj je v teh hrana zagotovo slabša kot v dobro izbrani luknji, kjer kuha babica, njeni vnuki pa so natakariji; tudi informacij tam ne iščete v turističnih vodnikih, marveč zanje zaprosite voznika avtobusa, saj je babica v številnih primerih njegova babica. Vendar pa je potrebnega precej časa, celo stoletij, da si reveži pridobijo samozavest o svoji kulturi, da postanejo nanjo ponosni in da v njej samostojno uživajo. Učenje pri drugih kulturah revščine je namreč smiselno.

Ftohologija

Ta grška beseda ne označuje samo zgodbe o revežih in revščini (ftohos – »reven«), ampak revno prebivalstvo. To je tudi sicer prvi pomen besede logos – najprej zbiranje, nato pa branje (zbiranje črk). In pri tem sploh ne gre za abstrakten, učen ali strokoven izraz. Ftohologija označuje ljudi, ki so revni, mesta, v katerih živijo, in načine, kako živijo – vsaj v Grčiji: natančen prevod bi bil svet revežev. O tem jasno govori znana pesem skladatelja Stavrosa Xarhakosa o revščini, za katero je Xarhakos napisal tudi besedilo. Izvajali so jo številni znani pevci in pevke: meni je najljubša verzija, ki jo poje Grigoris Bithikotsis s svojim pravim ljudskim glasom. To je pravzaprav pohvala revežev, dela družbe, ki funkcionira po svojih zakonih, izzvanih s prisilo. Revna predmestja niso samo nujni del izkoriščevalske strukture družbe. To so tudi mesta, kjer se ustvarja posebna umetnost – predvsem rebetska umetnost glasbe in pesmi. Tukaj rastejo posebni ljudje, ki bodo morda v nekem trenutku resno pretresli družbo zunaj in zgoraj, ter posebna dekleta. Življenje revežev, celo v času vojne ali lakote, vključuje tudi uživanje – uživanje v »golem življenju«. Vsako, še najmanjše izboljšanje, poveča slojevitost in

globino umetnosti uživanja. Ko je ta še posebej dobra, se bogati prihajajo zabavat k revežem, ker jim njihov način življenja tega ne daje. Manipulacija tega pojava je privedla do imaginarija »srečnih revežev«, ki ga pogosto zlorablja v komercialni popularni kulturi. Črnci, Balkanci, Bosanci, Makedonci, Srbi, Španci, Italijani, Portugalci, Grki, Romi – zadnji so najbolj grozovito stereotipizirani –, vsi ti se za svoje bogataše in periodične eskapiste iz drugih krajev »znajo zabavati«, za razliko od njih samih. V tej pohvali se skriva rasistično prepričanje, da smo »mi« boljši, ko gre za delo in red. »Mi«, razumni, vemo, da se sproščanje lahko izvaja samo v strogo določenih časovnih razmakih, in smo pripravljeni, da ob teh priložnostih malce plačamo tistim drugim – ki tudi sicer rabijo veliko manj. Iz tega brez sramote izhajajo modra politična stališča o tem, kako so evropski južnjaki neodgovorni, kako so sami krivi za krizo in kako naj jo tudi sami plačajo. Ta perverzni tok misli se lahko prekine prav z vrnitvijo na razmišljanje o ftohologiji.

V slavnem grškem filmu režiserja Mihaila Kakoyannisa z naslovom *Stella* (ki jo igra Melina Merkouri), za katerega je glasbo napisal Manos Hadzidakis, se mora pevka rebetskikh pesmi odločiti o svoji usodi. Ona je svobodna ženska, ki nima predsodkov in tabujev in sama izbira svoje ljubezni. V njo je zaljubljen mlad buržuj, ki ima s svojo družino težave zaradi ljubezni do Stelle, rebetske glasbe in tratenja časa med reveži, ki se tako dobro zabavajo. Kadar ni med njimi, ga glasba z radia spominja na to, kar želi. Ponoči se hrepeneče smuka pod Stelinimi okni in tako ga doleti smrt – medtem ko stoji sredi ceste, ga povozi kamion. Stella

je naklonjena drugemu – zaljubi se v lokalnega nogometaša. Oba sta odvisna od revežev – to je njuno najzvestejše občinstvo, to je svet, v katerem se odlično znajdetata in se od tod uspešno upirata vsem koruptivnim vabilom, izsiljevanjem in ponudbam. Toda nogometaš ima dodatno težavo – njegov odnos s Stello mora biti obeležen kot lastnina, s poroko. Stella dobro sluti, kako bi lahko bili videti njena prihodnost in prihodnost njenega talenta, da o njeni ljubezenski svobodi sploh ne govorimo. Sicer pristane na zakon, po kakršnem hrepenijo vse njene prijateljice, vendar ne iskreno. Čeprav jo nogometaš opomni, da jo bo ubil, če ga bo osramotila, ne pride na poroko. Ko ga sreča, kljub njegovemu opozorilu, naj se mu ne približuje, brez oklevanja pristopi k svoji smrti. Glavna pesem filma je »ljubezen, ti si dvorezen nož« ...

Tolmačenja tega filma so vključevala tudi glavno junakinjo kot podobo Grčije, ki jo razdirajo in uničujejo različni interesi. Čeprav je to videti sprejemljivo, ima smisel samo, če dodamo močno socialno sporočilo, ki še danes žari iz Stelle: gre za nesposobnost sveta revežev, da povsem obvlada svoje notranje socialne tabuje, predvsem patriarhat in moško dominacijo. Svet revežev je samo potencialno gnezdo, v katerem se izleže in vzgaja družbena sprememba ali revolucija. Občasno ta svet, na primer geta po celem svetu, postane uporniški: odgovor od zgoraj pa se ne razlikuje veliko od vojaškega. Stokanje lastnika avtomobila, ki je bil zažgan, lastnika trgovine, ki je bila oropana, ali turista na potovanju, ki je bilo grobo prekinjeno, ob medijski brezvestnosti takoj postane glavni odraz porušenega socialnega ravnotežja. Zakaj nam ne igrajo in pojejo, namesto da se upirajo?

Svet revežev mora zaradi svoje občutljivosti pa tudi moči zgraditi veliko bolj rafinirano in slojevito politiko, kot je tista, ki jo na glavo dobimo od neverjetno neumne politične kaste. Za to pa so nujne institucije, natančnejše paralelna država. V situaciji, ko reveže planetarno in načrtno vodijo k popolni ukinitvi dostopne zdravstvene nege in šolanja, bi moral biti odhod v klavnico vse prej kot miren in dostojanstven. Kriza je, če ne drugega, odkrila, kakšne koristne strategije preživetja se skrivajo v svetu revežev. Ne malo evropskih in svetovnih projektov danes pridno preučuje primere iznajdljivosti, solidarnosti in preživetja v svetu revežev. Pozor, nekatere lahko preprosto – ukradejo.

To, kar smo v Grčiji radi videli kot »estetiko revščine«, in to, kar kot »poetiko revežev« razlaga Xarhakosova pesem, bi morali izvleči s področja kapitalizacije uživanja in denacionalizirati oziroma vrniti tistim, ki jim to pripada – med drugim tudi to, kar lahko od tega profitirajo. Konec koncev je bil to vedno del pomena sveta revežev: v nekatere od posebej dragocenih kotičkov tega sveta se je lahko vstopilo in se lahko vstopi samo po resnem preverjanju identitete, namenov in iskrenosti tistega, ki si želi vstopiti. Svet revežev se je bil k sreči vedno pripravljen posmehovati vsem, tudi svojim pravilom: liturgijsko formulo »vreden (da vstopi)« – grški »aksios (estin)« – je veselo vzklikalo skoraj izključno moško občinstvo v perifernih kinodvoranah ob kočljivih scenah. Zadržanost in dvom dajeta svetu revežev možnost, da zgradi svoja etična merila, svojo prepustnost, svoj nadzor izmenjave z ostalim svetom, predvsem tistim zgoraj. Kajti tudi ko uživajo v nižjih družbenih sferah,

tisti odzgoraj nikoli ne pozabijo na svoje prikrite namene prisvajanja, kraje, nakupa, spremembe. Glede tega je lahko svet revežev miren: recina (rezinirano mlado vino), ki smo jo prinesli domov, nikoli ni imela istega okusa kot v Grčiji ...

To, kar lahko zagotovo prevzamemo od Grkov, ki so šli najdlje v konceptualizaciji sveta revežev, je razvoj ljubezni in simpatije do revežev. Zveni malce plehko, a če imamo v mislih množice revnih, katerih oči, ušesa in pojmovni aparat so popolnoma onesnaženi s slikami in kričanjem vseh vrst medijev o tem, kako dobro je biti bogat in še kako boljše je prezirati reveže, je to pravzaprav prvi in osnovni ukrep. Katere pedagoške, šolske in raziskovalne ustanove bi bile nujne za takšen posel? Tiste, ki bi živele v svetu revežev.

Kazanje bogastva

V mnogih kulturah daljne preteklosti je predstavljalo bogastvo del rituala kazanja moči – vojaške, verske ali posvetne. Prav tako so številne kulture omejevale in preprečevale kazanje bogastva, zlasti posameznikom. Atenski gizdalini so v 5. stoletju pred našim štetjem v laseh nosili zlate škržate; ženske v tej najnaprednejši demokraciji vseh časov pa so se po atenskih ulicah zmeraj sprehajale v spremstvu, pokrite od glave do pet. Pretirani luksuz, recimo v velikosti in okrašenosti grobov, je bil tarča demokratične oblasti. Govorimo o pravih zakonskih predpisih in kaznovanju, ne pa o pravih stila ali uglednosti, ki ne pomenijo nič resnejšega od pomenljivih skrivnih pogledov ... Morda najboljši, vsekakor pa najbolj zabavni primer kritike bogastva v antiki je del *Satirikona* rimskega pisca Petronija (bolj znanega kot prefinjenega uživača lastnega bogastva), ki nosi naslov *Trimalhionova gostija*: groteskna oblačila, običaji, hrana, pogovori ter popolno pretiravanje v vulgarnosti in neokusu so odlike novega bogataša. Sporočilo je še kako živo, kajti načini privajanja bogastvu žal niso bistveno drugačni niti dve kratki tisočletji pozneje.

Pravo prisotnost bogastva v vsakdanu smo opazili že s socialnim mešanjem, komunikacijami in mobilnostjo zrelega

kapitalizma. Še danes imajo bogati vse možnosti, da se izolirajo, in to tudi množično izkoriščajo. V protestantskem svetu ob severnem Atlantiku je skrivanje bogastva nekaj običajnega: v mediteranskem svetu in številnih azijskih in afriških kulturah pa posameznik včasih na sebi nosi najdragocenejše stvari, ki jih ima, saj bogataši zelo radi pokažejo, kar imajo. Če se ustavimo pri stvareh, ki so najbolj vpadljive, vsakodnevne, in pri stvareh, ki se jim niti bogataši v svojem življenju ne morejo izogniti, smo ponovno pri hrani, obleki, nakitu in prevoznem sredstvu. Zlasti tekstilna industrija in globalna potrošniška kultura sta na nek način »demokratizirali« današnji svet, v katerem že sama etiketa izdelka govori o statusu nosilca, čeprav neverodostojno: dobršni del tretjega sveta in tudi del razvitega sveta živi od ponarejanja modnih znamk: v Ameriki je zelo razširjena proizvodnja luksuznih stvari, denimo parfumov, ki jih brez sramu oglašujejo kot »resnične« (torej kot resnično neprave) francoske parfume. Vsekakor mora dandanašnja »visoka« moda računati na peščico bogatih, vendar ji vsaj v evropskih modnih trgovinah zaradi tega ne preti izumrtje. Njena prisotnost na ulicah je malce bolj zapletena: na račun varnosti in praktičnosti se bogati odpovedujejo občudovanju širokih množic. Kadar govorimo o varnosti in kazanju bogastva, se pojavlja še en novi krik mode – nošenje pretirano velikih in pretirano okrašenih torbic. Najpomembnejša je vsekakor znamka, vendar je takšne torbice težko odtujiti in ukrasti, celo žeparji imajo težko delo – pojma nimajo, v katerem delu torbice se nahaja stvar, ki jih zanima. Sam luksuzni predmet pa se

zlahka proda samo po izrazito manjšem znesku in prodaja je precej tvegana.

V primeru, ko je praktično nemogoče videti razliko med ceneno in vrhunsko konfekcijo, pa nam kontekst razkrije vse podrobnosti. Zaradi osnovne socialne transparentnosti večina ne bi bila naklonjena bogatemu raperju, ki želi dodatno obogateti tudi s kreiranjem neprepoznavnih oblačil, ali razvajeni hčerki milijarderja, ki lansira »svojo« linijo torbic, šmink, parfumov ali spodnjega perila, temveč bogatašnji, ki ima stil in se pojavi v moževi beli srjaci, »vintage« kavbojkah Levi's in mokasinkah iz krokodilje kože Repetto.

Ženske še danes opravljajo službo kazanja moškega bogastva; so neke vrste njihovi oglasni panoji: lahko je to obleka, nakit, obutev ali pa samo prisotnost privlačnega telesa kot znak denarja. Nič o tem ne govori bolj jasno – in bolj žalostno – od avtomobilske industrije, ki svojih izdelkov kratko malo ne more oglaševati drugače kot s seksom, namigi nanj in osladnimi družinskimi prizori. V kulturah, ki še spominjajo na nomadstvo, je ta vloga ženske še bolj izrazita. V hišah teh kultur so pomembni srebro, ikone, preproge, torej stvari, ki jih je mogoče enostavno in hitro pospraviti ali premestiti drugam ali pa namestiti v šotoru. V Grčiji, Španiji ali Italiji bogatašnje nosijo bunde, ko že vsi drugi pospravijo svojo zimsko garderobo. V Grčiji obstajajo celo posebne trgovine, ki omogočajo hrambo bund in preprog v obdobju toplih mesecev, da jih doma ne bi napadli molji.

Pri nakitu ima statusni simbol predvsem zlato: če si reveži lahko privoščijo debele verižice, vse vrste vidnega,

glasnega in žvenketajočega nakita (termin je bling-bling), pa je nošenje zlata kot znaka bogastva dandanes smiselno le, če je zlato težko in vidno, torej avtentično. Težke zlate verižice na kosmatem oprsju sredozemskih zapeljivcev in vplivnežev niso več tako prepričljive, zagotovo pa niso manj smešne, kot so bile v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, kajti danes nosijo verižice skoraj vsi, pri čemer pa je sporočilo ostalo še vedno vpisano v vrsti kovine.

Kako pa je videti kazanje bogastva v naši okolici? Slovenski proizvodi, zlasti na področju mode in dizajna, so bili v obdobju jugoslovanskega socializma znak relativnega bogastva in določene modne ozaveščenosti. Večine teh proizvajalcev vrhunske kakovosti danes ni več na tržišču: zamenjali so jih obupno slabi provincialni proizvajalci mode ekonomsko agresivnejših sosed s severa in zahoda. Težko si zamišljamo očitnejši fenomen agresivnega kolonializma: namesto kakovosti in vrhunskega dizajna imamo škart za višjo ceno, ki se dobro prodaja zaradi popolnoma neumne reklame in s korporativno logiko uničuje slehernika. In seveda, s popolno brezbriznostjo za domače delavce in njihovo usodo ... Brez tradicije visoke mode in starih visokih slojev je področje kazanja bogastva preneseno na sposojene statusne simbole v moškem svetu – jahte, golf, konje in seveda avtomobile. Zgolj avtomobili so nekaj, kar še spada v vsakdan. Semiotika avtomobilov in njihovih znamk bi bila vredna kulturološke študije, zlasti med bogataši. Zanimiv lokalni fenomen je, da je moško kazanje bogastva skorajda popolnoma nadomestilo žensko: ali se

ob tem razveselimo ali pa smo užaloščeni, ker v Sloveniji dejansko nimamo nesramno prefinjenih bogatašinj? Zdi se mi, da slednje, saj je samo žensko telo – trofeja – tukaj najobičajnejši znak bogastva moškega.

Obstaja tudi vidik javnega kazanja bogastva, ki je vedno bolj prisoten, paradoksalno predvsem zato, ker živimo v sorazmerno varnih razmerah, brez množičnega uličnega nasilja, to je aroganca bogatih. Nikjer ni to bolj prisotno in vidno kot na cestah in ulicah, kjer naduti vozniki dragih avtomobilov praviloma ogrožajo promet, zlasti kadar imajo pred seboj slabše vozilo.

Nazadnje pa obstaja tudi vidik kazanja bogastva, ki se vse izraziteje kaže v našem vsakdanu: uživanje luksuzne in drage hrane. V številnih kulturah je lakota bogatašev samo spomin na nekdanjo splošno lakoto, tako kot je histerija nakupovanja v supermarketih znak spomina na lakoto revnih. Nekdanje siromaštvo oblikuje novo potrošniško kulturo kot svarilo navadam, ki se izgubljajo, vendar bi lahko bile koristne.

Pred kakšnimi desetimi leti smo se po Blejskem jezeru vozili s francoskimi prijatelji in znanci. Gledajoč hiše nad obalo jezera, smo načeli banalni razgovor o tem, kako bi bilo na tem mestu biti bogat. Ugledna profesorica, ki je prav takrat dobila vnuka, je kot znak bogastva navedla ozko belo laneno haljo, mehek slamnat klobuk, sprehod ob obali in pijačo na terasi ene od vil. Eden izmed elementov, sprehod ob obali, v tej skromni viziji bogastva marsikje ni več mogoč. Bojim se, da ji danes ne bi mogla razložiti, zakaj ni več tega brezplačnega in vsem dostopnega znaka bogastva v